

BÖLCSÉSZETI FELADATOK.

Ama feladatokról kívánok szólni, melyek — nézetem szerint — a fejlődés jelen fokán, a philosophia művelőire várnak s alig is terjeszkedem ki többre, a problema főbb pontjainak lehető szabatos bemutatásánál, azon meggyőződésben levén, hogy e téren a tájékozódás már félsiker, sikerre pedig, vagy csak a siker némi reményére a philosophiának korunkban beh nagy szüksége van!

A helyzet ugyanis ez. Mintegy ötven év óta a philosophiai irodalom világszerte hanyatlásban van. Ma nincs egyetlen philosophema, mely iskolát tartana fenn, vagy legalább jellemét megadná egyik vagy másik főiskolának. A philosophiai irodalommal vagy tanítással foglalkozók a korábbi rendszereket sorba halomra döntik, s a mi positivumot termelnek, az is rövid s szűkkörű föltűnés után az elődök rendszere mellé dől, mielőtt a tágabb közönséget mozgásba hozta volna, vagy csak érdekelte volna. Hegel halála óta nincs köztekintélyt élvező bölcseste a művelt világnak, holott bölcsestei — nem csupán a hivatalosokat értem — elég nagy számmal vannak.

E tény, hogy a philosophia érdemes művelőkben s több-kevesebb becsű irodalmi termékekben éppen nem szűkölködik, hatása a korra s a mi aggasztóbb, a növekvő nemzedékre mégis kevés, arra látszik utalni, hogy a hanyatlás okát ne egy nemzet, se kizárólag egy irodalmi faj, tudniillik a philosophia művelőinek gyarlóságaiában keressük, ha ugyan arra a felszínes következtetésre nem akarnánk bukkanni, hogy ez úgynevezett tudomány végleg lejártta magát s felvirágzása, méltó munkások híján, többé nem várható s nem is kívánatos, mely rohamos következtetésre egyébiránt szinte van példa.

Az olvasó remélhetőleg javamra tudja be, ha e kétségbeesett felfogással tüzetesen nem foglalkozom. Kit indirect érvel'seim a philosophia életképessége, jövője és pedig — mindig nézetem szerint —

nagy jövője felől meg nem győznek, azt polemiám még kevésbé győzné meg. Minden feleselés mellőzésével egyenesen célomra török.

Hozzávetőleg mintegy félszázadosnak, Hegel halálától keltezettnek mondám a philosophia hanyatlását. E kelet szabatosan összevág Európánk, sőt az egész földgömb közéletét átalakító találmány tágabb körű alkalmazásba vételével, a gőzgépekével. Új, olcsó s az ember fizikai erejét mindenkorra felülmúló erőt nyert a gőzben az emberiség, melynek hatását a közlekedésre, mezőgazdaságra, iparra, kereskedelemre, politikára nekem felesleges lenne itt vázolni, a lehető érdekes kép szerkesztése messze is ütne kitűzött feladatomtól. Fontosabb rám nézve annak megemlítése, hogy a gőzgépekkel kapcsolatosan felfedezett erők és műszaki találmányok teljesen átalakítják a szükség és igényekben legváltozatosabb élőlénynek, az embernek viszonyait. E tárgyról szólva Gneist* így ír: «Mindenütt feloldódnak azon tagozatok, melyek a korábbi rendi társadalomban birtokot és munkát összekapcsolának s a beállt ingadozás között egy család sem számíthat gazdasági alapjainak változatlan fenmaradására csak egy évtizeden át sem». Felszínre az egyén, s a még kérlelhetetlenebb osztályérdek jutott s ez érdek megint az erők fokozását, újabb hasznossági és kényelmi eszközök előállítását követeli egyetlen megbízható tanácsadója és kiségitőjétől, az úgynevezett természettudományoktól. Ő idézte föl s tartja folytonos izgalomban az érdekek harcát; az ő matematikai biztosságú tekintélye uralkodik a köztudatban, leszorítva minden mást, köztük legjobban mégis a philosophiát.

Hogy mért éppen a philosophiára lett ily lenyomó hatása az uralkodó természettudományoknak, annak közelebbi magyarázatát is adhatom. Az érdekek szolgálatába szegődött tudomány ugyanis, miben — közbevetőleg megjegyzem — semmi becsmérést nem foglalok, szükségkép az egyes esetekre fordítja minden figyelmét, ha ugyan sikere a felmerült vagy feladott problémák szabatos elkülönzésétől s megoldásától függ. Bizonyos, felette kétes értékű, általános ismeret mellett, mindegyik technikus szükségkép csak a maga szakában erős és sikeres dogmaszerűleg követeli a munka megosztást nem csak az érdekek, de a tudomány terén is. E dogmájuk: a *tudomány megosztásáról*, látnivaló, hogy homlok egyenest ellentétben van azzal, a mit az általános conceptiók, a vue d'ensemble tudományának, egyszóval philosophiának hív

* A jogi állam. Ford. Takács L. Budapest 1875.

a világ. S mentül nagyobb a megosztott munka sikere, annál ellenesebb az e siker által vezetett közönség véleménye az általános conceptiók iránt. A mit mindenki megérthet, megfog: a *részlet*, ma az irányadó. A detail pedig, mint Voltaire gúnyos szava mondja, *vermine, qui ronge les grands ouvrages*.

Meg kell aztán említenem a természettudományok uralkodásából egy, a philosophiára megint hátrányosan ható körülményt, melyért ismét nincs szándékomban perbe szállni sem a korrallal, sem áramlatával, noha a kérdés már nagyon rá tartozik a philosophiára, értem: a természettudományok módszerét. A tények szemmeltartása, összevetés, a viszonyokból törvények megállapítása, egyszóval az úgynevezett egyetemesítés az az út, melyet a természettudomány majd kizárólag helyesnek tart, s tekintve ez útmód bizonyítható voltát, egyedüli tekintélyt követel még abban az esetben is, ha művelői egyike-másika, a szellemesebbek, más néven jutottak is céljához. Az pedig tagadhatatlan, hogy a szoros inductió módszerén, — hiába ajánlotta ilyennek azt az éppen nem inductív észjárású, végtelen szellemes Verulamii Bacon — philosophiát alkotni ma még nem lehet, s kérdés, lesz-e oly helyzetben az emberiség, hogy *csak* ez úton valaha lehessen.

Imé ez a helyzete ma a philosophiának. Megadják neki a szabadságot a tetszés szerinti philosophálásra, de kikötik, hogy módszere miatt bizonyosságra úgy sem jut; az általános conceptiókkal foglalkozás sikerre úgy sem vezet; munkáját a közönség napi érdeke meg egyáltalán nem követeli. Csoda-e még, ha ily viszonyok közt a philosophia bomlásnak indul? Csoda-e, ha művelői a kritikán kívül másra, tudniillik az alkotásra nem igen vállalkoznak? hiszen ők is korunknak gyermekei!

Ez elég sötétre festett háttér után forduljunk most a kedvezőbb, a philosophiára némi reménnyel, talán a jövő perspectivájával kecsegtető szempontok felé. Vannak ilyenek! Maga az uralkodó természettudomány tolja azokat elének.

Tudva van, hogy a physika minden esetről-esetra való eljárása mellett is jó nagy körét vette már vizsgálat alá a megismerésre való dolgoknak.

Tudjuk, hogy nem elégedett s nem elégszik be az úgynevezett anorganikus világgal, de átvitte hódítását a szerves világra, sőt az ember összes anyagi érdekű dolgaira, minők a gyógyászat, a töldmívelés, az ipar, a kereskedés stb. Sikereitől fölbátorítva átesapott

aztán a munka egyéb terére. Melyik győző is az, ki mértéket tudna tartani dicsőségében?

Igy például *nyelvünket* physiologiai alapokra fekteti s a hangtani idomkopás és szójárású újjászülemelés törvényeivel magyarázza: elágazásukat, hanyatlásukat és emelkedésüket.

Vallásunkat az átalakult nyelv értelemvesztett kifejezéseire s az ezekből támadt mythosokra reducálja.

A *műalkotásnak* természetes kánonát keresi s ha az «aranymetset»-ben, mint Zeising, vagy a «középújj»-ban, mint Ch. Blanc, valami hozzátvetőleges méretre talál, azt véli, hogy megtalálta elméletének sarkpontját, sőt gyakorlatának perspectiváját.

Megméri a *gondolatok* szülemelésének és végrehajthatóságának arányát s kitüzi a hajdani «mesés szabadság»-nak physikai korlátait.

Szerinte él s élni vágy az ember, s az erősebb — mint akármely szerves lény — fönmarad a gyöngé rovására; bejöttja hát a hasznoságot a *jog* s az *erkölcs* legsupranaturálisabb törvényébe.

Megvallom, hogy nekem mindenkor tanúságot s egyúttal örömet szerez az uralkodó természettudomány e kiterjeszkedése. Tanúságot azért, mert felszínre hozott adatai, megfigyelésének eredményei élénk világot vetnek az övétől még oly különböző feladatokra is; örömet azért, mert épen e törekvésével bizonyítja be, hogy az ember, bárhogy tiltakozzék is ellene az uralkodó természettudomány, valóban philosophus lény. Hiszen ime a természettudomány nevében egy egész tan, vagy mint német szomszédaink hívnák: *világnézet* van készülöben, magában foglaló a mindenség dolgainak összefüggő magyarázatát. És ha ez nem philosophia? En valóban nem tudom, mit kelljen érteni philosophia alatt.

Még abban sem képez kivételt a természettudományi világnézet a philosophia alól, mintha merőben új alapjai, új módszere lennének. Tudvalevő, legalább Aristoteles írásaiból azt olvassuk, hogy már ő előtte meg volt kísértve természettudományi alapokra fektetése a philosophiának az Atomistáknál s azóta hányszor meg nem újult e kísérlet napjainkig? Módszere pedig, az inductio, egyidejű a philosophia szülemelésével.

A mai természettudományi alapon készülö philosophia összesen abban különbözik hát minden előzőjétől, hogy ma a természet tágabb körű ismeretével, végtelenül tökéletesebb eszközökkel s a kitartó munkások nagyobb számával halad célja felé. E különbségek

egyike sem szól pedig a philosophia hátrányára, sőt mindkettejük, ő s a természettudományok egyaránt hasznukat látják.

E szempontból tekintve a dolgot, úgy látszik, hogy physika és philosophia bátran kezét nyújthatnának egymásnak; azt vélem legalább, hogy a physikának semmi kifogása sem lenne egy az ő alapjain s az ő módszerében szerkesztett világnézet ellen. — Annál több van azonban a philosophiának. A philosophia, mint mindig tette, úgy ma is kénytelen tiltakozni amaz alapok és rendszerek ellen, melyek kizárólag természettudományi szempontokból vállalkoznak a világ dolgainak magyarázására, a természeti tünemények körébe vonván le a közelet oly tárgyait is, melyek mivoltuknál fogva rajta kívül esnek. Ime itt van a forduló pont! S nézetem szerint ide kell irányozni minden figyelmét a philosophnak, ha a közvélemény lankadt hangulatát maga iránt fölébresztteni s tán egykor a természettudományokkal a csatát megívni akarja, valamenyőnk, az igazság javára!

A kényessé váló tárgy érdekében vessünk egy rövid tekintetet a természettudományok feladatára. Legkiválóbb művelői megegyeznek abban, hogy feladatuk a tőlünk függetlenül jelentkező tények viszonyainak tanulmányozásában, az e viszonyokban megvalósult törvények megállapításában s e törvények birtokában, a physikai erőknek szolgáltatunkra alkalmasakká tételében áll. Tudni és tudni és megint tudni, ez a természettudomány lényege, vagyis birtokában lenni kész és biztos ítéleteknek a mindenkoron való használatra, a nélkül mégis, hogy a törvények alkalmazásán kívül tovább terjedhetne e tudás; a nélkül, hogy a merő tudás alkotásra vezetne.

Ha már a világ minden dolga, mint a természettudományok veszik, tőlünk merőben független erők nyilatkozata lenne, s e tőlünk független jelentkező tünemények viszonyainak belátása képezné csupán az ember ambitioinak tárgyát, nem kételkedném a physika tudományának oly időelőtti tökélyében, mely a mindenséget a ködfoltoktól kezdve a ma elkövetett utolsó büntényig törvényszerűleg kimagyarázni képes, hogy ekként megszerkeszse a minden mást fölöslegessé tevő physika philosophiáját.

Ámde épen ez a fölvétel az üres hypothesis, melylyel szemben az a realitás, hogy dolgaink legnagyobb s legéletbevágóbb része nem ily tőlünk független tüneményből áll, de oly tényekből, melyeknek alkotásába mi magunk is belefolyánk. Befolytunk s belefolyunk — s ne véljük, hogy itt csupa szavakkal történik játék! — nem csupán tudá-

sunkkal, hanem befolyunk minden tudást, tudniillik a biztos itéletek birtokát megelőző, elemi erővel működő egyéb tehetségeinkkel. S e tehetségek alkotó erejüket kész tényekben hozzák kifejezésre, mely tényeknek meg lesznek ugyan elméleteik, oly keretjük, melyeket a végtelenbe törekvő értelem készít számukra, a nélkül mégis, hogy az elméletek a legbecesebbet, ez általunk létrehozott tények alkotó elemeit teljesen fedezni bírják. Hisz nem az egyoldalú elme hozza létre őket, mint a természettudományokat, hogy gondolhatnók hát, hogy a természettudományok valaha képesek legyenek a mi tényeink teljes megbecslésére? — Sokrates démonaitól Schoppenhauer Wille-jeig ez elménkivüli s mégis magunkénak vallott alkotó erők rendszerbefoglalásán törte fejét a philosophia, jól sejtve, hogy a nélkül martalékává válik a kétszerkettő bizonyosságával haladó természettudományoknak.

Sejthetett azonban a philosophia akármennyit, ha mondanivalóját a minden lépését igazolni tudó, tiszta nyelvű physika elé gátul vetni nem bírta. Sőt elrontotta dolgát azzal, hogy a nem neki való természettudományi eljárást véve zsinórmértékül, lépre ment, a tehetségek osztályozására s maig vergődik azon tételeken, hogy az értelem mellett mi más tehetségeket különböztessen meg az emberben, nevezetesen az emlékezetet, a képzeletet, az akaratot s ezeknek különböző fokozatait; aztán, hogy mi értelmet adjon észnek, elmének, értelemnek; meg hogy mi önállóságot vagy függést tulajdonítson mindezeknek. E réven születek meg az anyag és formáról, a substantiáról, a principium individuationisról szóló kalandos teoriák, melyektől hemzseg a korunkban irt lélektanok legtöbbször, s a melyek, fájdalom, egy lépéssel sem vitték előbbre a philosophia ügyét. Sőt éppen ezzel tárt útát az analysáló természettudománynak, ki egyszer bevívén viszonykutató módszerét az emberi dolgok tisztázásába, a hova lábát betette, onnan semmi dialektika által kiriasztatni magát nem engedti. Az analysis terén nincs ki legyőzze a természettudományt, hiszen éltető eleme az analysisben áll.

E fonák s mindene-etre a philosophiát terhelő eljárásnak eredménye lett, hogy ma van tapasztalati és speculativ lélektanunk; de hogy lelkünk van e, azt egyik sem képes bizonyítani, hanem bízza a kérdést a szent theológiára, vagy a phraseológiára. Alig is áll másból ma a lélek ügye, mint hitből s egy csomó szólamból.

Nem üres szólamokra, nem is viszonykutató analysisre van szüksége a philosophiának, ha ugyan veszni indult ügyét még megmen-

teni akarja, hanem tényekre. Oly tényekre tudniillik, melyek létele még csak kérdés alá vehető se legyen s egyúttal olyanokra, melyekkel szemben a természettudomány is beismerje, hogy sem alapja, sem műszerei, sem módszere nem elegendők a teljes magyarázatra. E tények előtérbe tolásával akarom megkísérteni a philosophia szerencsését a haladó természettudományok feltartóztatására s ilyenekül a *művészeteket*, az *államot*, az *egyházat*, az *iskolát* sorolom föl, melyeket nem az elmélet szülöttinek, mégis röviden az emberiség alkotásának nevezek.

Egyelőre ne keressük azt, mire a természettudós és philosoph is rögtön hajlandó, hogy mely elmélet nevében nevezem őket, ez elősorolt alkotásokat az emberiség tényeinek. A meddig a szavakat a köztudat értelmében használom, nem tartozom felelőséggel sem egyik, sem másinak. Különbösen is elmélet megkésztése ezután vár reánk, illetve a jövő philosophiájára. A most szükséges tájékozódás érdekében elég annyit tudomásul vennünk, hogy az elősoroltak valóban a mieink, az emberisége; hogy az által ütnek el minden úgynevezett physikai ténytől, hogy imezeknek csak vizsgáló alanya volt az ember, viszont tárgya az embertől függetlennek tartott természet. Főnt elősorolt tényeinknek pedig nem csupán alanyai, de tárgyai is mi vagyunk, illetve a merőben általunk létrehozott alkotások.

Ismétlem, hogy rám nézve egyelőre a res facti a kérdés. Tény-e az, hogy az elősoroltakban emberi alkotással bírnak? Igen vagy nem? Tény-e a művészeteknek, az államnak, az egyháznak, az iskolának léte? És ha igen, mely feleletre az ép eszű ember magától rájő, a másikat pedig ez alkotások hatása viszi rá, egy lépéssel tovább mehetünk, azon kérdés felvetésére, hogy miután az ember nagyon complex lény, minek köszönik ez alkotások létüket? Más szóval mi bennük a constitutív elem.

Ha a régebbi philosophiák előbb részletezett hibájába a tényeket megelőző időelőtti analysisbe bocsátkozni nem akarunk, nem vár ránk más feladat, mint maguknak, elősorolt tényeinknek beszéltetése. A philosoph ne tegyen egy lépést sem addig előre, míg tanácsot nem kért maguktól a művészetektől, az államtól, az egyháztól, az iskolától; más szóval ez eléggé elkülönített emberiségi tényeink átértése az *első philosophiai feladat*, melynek keresésére indultam.

Erőm gyöngeségének teljes érzetében sem tehetem, hogy ha már idáig jutottam, hogy meg ne kísértsem nevezett nagy alkotásaink beszélgetését. Hadd szóljon hozzám először a művészet, vagy mivel tényt

említettem, nevében hadd szóljon egy műdarabja, például a közönségesen ismert Belvederi Apollo. Az bizonyos, hogy a természettudományok révén messze el lehet jutnunk az említett szobor megismerésére. Hogy az anyaga márvány, vagy terra-cotta, vagy gipsz, azt a természettudomány legjobban tudja. Méretei megállapításához hasonlóképp a természettudomány az illetékes. Aztán a bonczani szempontok épen úgy az ő illetékessége alá tartoznak, sőt e téren számtani bizonyosságával megállapíthatja, hogy a szobor csipője minden anatomia-törvény ellenére túlságos karesű, hasonlóképp, hogy a szobor egyik válla hosszabb a másiknál. Mindezt tudva, sőt tudva a szobor külső leírását, melyekben a természettudomány leíró része mindig remekel, kérdem: eljutottunk-e Belvederi Apolló ismeretéhez? Azt a főt, melynél könnyebben fő nyakon s vállon még nem nyugodott; azt a győzelmes s üde testtartást, melyen az élet lüktetését érezzük; azt a fölöttünk álló s mégis hozzánk tartozó lényt, kit becsülve magunkat érezzük megbecsültnek, azt a valamit — hogy az aesthetikusok közt egy Winkelmannal versenyre kelni ne látszassam, csak röviden jegyzem meg — azt a valamit, a mihez a természettudománynak egyáltalában nincs, nekünk magunknak is csak conventionalis szavunk van: a *szépet* ki magyarázza meg nekünk, ha nem maga a szobor, vagy a festmény, vagy az épület és a zene, vagy a költészet? Bennünk, valamennyiünkben rejlik ugyan a szép iránti fogékonyság, hisz magunk, a mi művészeink hozzák létre a műalkotásokat; a szép megismerésének útja művészre s a nagy közönségre mégis mindig műdarabok szemlélése s nem magyarázatainknak, még ha oly szellemes modorban irvák is meg, megtanulása. A művészetek constitutív eleme nem a tudás, nem az elmélet, hanem a szép, a fenséges. De nemcsak a természettudományt nem vélem alkalmasnak a művészetek átértésére, panaszom van a philosophia, és pedig az újabbkori philosophia fejlődésén átvonuló felfogásra is. Ez újabbkori nevesb philosophiai elméletek tudvalevőleg ugyanis majd mind Kant elméletéből indultak ki. Kant korszakalkotó munkássága pedig az ész, vagy mint ő nevezte: «a tiszta ész» szükségképeni előfeltételeinek vizsgálatában s néhányának szerencsés kitézésében határozódik. Erről lejebb még megemlékezem. Most összesen ama híres tételére gondolok, mely a dolgok mivoltát általunk megismerhetetlennek vitatja. Kerkápoly e tételben az ismeretlen létét látja veszélyeztetettnak s helyesen jegyzi meg, követve az eredeti kifejezés tenorát: «Ha önmagában lenni annyit tesz, mint másra nézve nem lenni, úgy Kant tétele ellen mit se szólhatni».

Ámde épen a művészetek, sőt maga az állam, az egyház, az iskola a legjobb tanui, hogy nemcsak magukban s magukért vannak a dolgok, hanem hogy épen benső mivoltukban várnak megismerésre. E tények, tudniillik az emberiség alkotásai tekintetében, tehát, Kant álláspontja reformálásra vár s e reform nincs elérve sem Hegel, sem Schopenhauer rendszerében, melyek elseje a szépet például egyszerűen az eszme látzatának, tehát formalismusnak nyilvánítja; másika, noha sokkal több művészi hajlammal, az összes mindenséget átható «utánajárhatatlan» akarat egy mozzanatának, szintén megismerhetetlen ideának. — Helyesebb irányban látszik mozogni imezeknél ama teljesen modern aesthetika, mely a szépet, mint az ismeret egyik forrását tárgyalja. Érdekel nézhetünk művelőinek eredményei felé.

Az *állam* magyarázásához napról-napra több szempontot szolgáltat a természettudomány, nevezetesen mindabban, a mi a fizikai személy élete, egészségtani viszonyára, továbbá anyagi dolgaira, a tulajdon felhalmozódása és megoszlására vonatkozik. Nehány államtani disciplina, nevezetesen a statistika, a nemzetgazdaság egyenesen az ő befolyása alatt áll. Bármily közelről érdekeljük is mindezek és ehhez hasonlók az államot, nyilván látnivaló, hogy miként nem e szakadozott elméletekből keletkezett, úgy belőlük ki sem magyarázható az állam. Az egyes személyen s annak érdekein túl, alig van a természettudományok értéke a collectiv érdekek, illetve az ugynevezett jogi személy iránt. A társadalmat már úgy találja s ennek az államba befolyása, — e befolyás alatt keletkezett közhatalmak: a törvényhozás, a kormányzás s a főhatalom iránt nincs a természettudományok semmi gondolata. Hogy ez intézmény valamennyiünk *cselekvésének* korlátozására való, valamenyiünk által, hogyan lenne a felől tudomása a természettudományoknak? mikor ő az elméleten kívül egyebet nem ismer, legkevésbé azon aktív erőt, mely a cselekvésnek gazdaságát, s benne az intézmények alkotásának fokozatait hozza elő, melyekhez a természettudományoknak mértéke egyáltalán nincs. — Tőle függ pedig legnagyobb részben, t. i. a cselekvéstől, népek, egyesek üdve, minek jele az is, hogy két oly gazdag forrásból bugyogó tényeire, miről a magunk és fajunk föntartása önmagából oly korlátokat alkotott, mint a *jog* és a *morál*. Az első az állam constitutív eleme, a másik az egyházé. Mint többször mondtam, tényeket beszéltetek s nem pusztá viszonyokat, mint teszi azt az angol ethikai iskola, mely jogot, morált aktuális intézményeiktől függetlenül tárgyal, akként, mintha teszem föl a nehézkedést,

a hőt stb. a megfelelő anyag nélkül tárgyalná. S csak is a problema ily félszeg felállítása vihette rá, hogy az elsőben *hasznosságnál*, a morálban *önérdeknél* egyebet ne lásson. Ez uton könnyen alkalmazásba veheték az elméletek pórázán járó természettudományi módszert s juthatott el arra az eredményre, hogy az önmegtágadást, vagy a kereszténység nyelvén a szeretetet, az egyház ez alkotó elemét is bevonja természettudományi vizsgálódásai körébe, holott sem iránta, sem a jog iránt a természettudományoknak mértéke, igazában még csak szava sincs. Tények s mindig ismétlem: tények tanulmányozása az első feladat a philosophra; s a tényleges államot és egyházat nem azért hozta létre az emberiség munkás ereje, hogy bármely tetszetős elmélet kedvéért kikerüljünk az alkotásokat!

Hasonlót kell mondanom utolsó sorban említett nagy emberiségi tényünkről, az iskoláról. Az igaz, hogy különös helyzetben vagyunk e ténynyel szemben. Létét, egyéb emberi alkotástól önállóságát alig lehet kétségbe vonni; a természetiektől függetlenségét még bizonyítja az is, hogy míg a művészetet, államot bizonyos állatrokonsági — tehát lényegesen természettudományi elméletek érdekében úgy divat bemutatni, mint a melyek nem csupán az emberiségben, de az állatvilágban is feltalálhatók, ez állatrokonsági elméletek szerzői legkevésbé gondolnak arra, hogy az iskolát is átvigyék az állatvilág körébe, úgy tudniillik, hogy az állatok egyik vagy másik faja a miénkhez hasonló akadémiákat, felső-, közép- vagy elemi iskolákat alkotna vagy tartana fenn, tehát hogy ez alkotásunkat még inkább magunkénak kell tartanunk, mint a művészetet, az államot: mégis az iskolaszervezés körében található a legtöbb tapogatódzás, annyira, hogy elméletétől, a paedagogiától nem egyszer halljuk megvonatni a tudomány nevet, holott az egyháztudomány, az államtudomány, az aethetica rendszerint a tudományok sorába foglaltatik.

A visszásságot növeli aztán még az a körülmény, hogy noha minden alkotásaink közül ez látszik legközelebb állónak az elmülethez, okvetlenül több benne a theoria, mint akár az államban, akár a művészetekben: mégis ez alkotásunkra, az iskolára veté legkevésbé erejét a vele egy tenoron, az elmületeken haladó természettudomány? Hogy van az, hogy bár a közönségesen elfogadott s követett elvek szerint elmületeket tanítunk iskoláinkban, — mert mit is taníthatnánk egyebet? — s mégis távol állunk attól, hogy a tanított különböző dolgok elmületeit egy központban, egy szilárd elmülethez összefoglalhatnók?

A régi kihívás nehézsége: nézni azt, hogy hogyan nézünk, ismétlődnek netán itt, mindennél fenyegetőbb formában?

E kérdések és nehézségekre nyilván látni való, hogy nem felelet, nem megoldás az, a mit az úgynevezett szaktudományok adnak, hogy ők külön-külön majd elvégzik a maguk dolgát. Egyes szaktudomány határaig ellát bármelyikünk. Ahogy azonban magunk, úgy növendékeink is több emberek, mint szakmunkások s egy értelmük nem osztható meg a Krisztus palástja módján: nem az egy értelem, az egy ember növelése volna-e a követendőbb cél?

Ha szorosán paedagogiai tárgyú értekezést adnék, tán kiterjeszkezném itt a megoldás jobb módozataira, tán felpanaszolnám, hogy az egy értelmet cultiváló helyes philosophia hiányával van iskolánk kuszáltsága. Most azonban csak philosophiai feladatokat írok s ez érdekből ismételve, arra kell visszatérnem, hogy semmi szaktudomány érdekeért, tudniillik egy-egy elméletért föl ne áldozzuk magát a tényt, az iskolának tényét. Más szóval, hogy e téren is a sporadikus elméleteknél magosabbhoz, az alkotáshoz kell felemelkednünk s ez alkotás tanulmányában szükség keresnünk feladatunk súlypontját. Hiszen ha a viszonyok összefüggésén haladó közönséges elméletekkel megoldható lenne az iskola problémája, soha kedvezőbb alkalom erre, mint a természettudományok jelen uralkodó századában. Az egyszerű elmélethez azonban a nép, vagy hivatott férfainak alkotó ereje is szükséges épen úgy, mint teszem fel a nyelvhez, melyet szintén joggal sorolhatnék föl emberi alkotásaink sorában, a melyet elmélettel, akár Leibnitzével — szinte nem csinálhatni; csinálja azonban a nép alkotó tehetsége.

Nem tudom, sikerült-e kellő világításba állitanom e vázlatos sorokkal törekvésemet: a természettudományokétól különböző tények problémájának kitűzését, mint a melyekben kell megvetnie lábát — nézetem szerint — minden philosophnak, a ki tudniillik az uralkodó természettudományok áldozatává esni nem akar. Jóhiszeműleg felteszem, hogy igen. Most hát arra a könnyen támadható ellenvetésre fordítom figyelmemet, hogy nem a philosophia dolga beleártani magát a művészetek, az állam, az egyház, az iskola, a nyelv ügyeibe, van ezen tényeknek illetékes közönsége az aesthetikusok, a jogtudósok, a theologusok, a philologusok személyében, kik meg tudják védni foglalkozásukörüket minden idegen beavatkozás ellen, megkészítik tárgyuk elméletét maguk s egyúttal eleget tesznek a közélet

e nemű szükségleteinek. Ez a gyakorlati egyének szava, kiknek foglalkozása iránt nemcsak a régi adagium: *dat Galenus opes, Justinianus honores, sed pauper Aristoteles cogitur ire pedes* — kedvéért adózom minden tisztelettel, de azért is, mert valóban ők azok, a kik szavá tett emberiségi nagy alkotásainkat a tér és idő viszonyai közt ideig-óráig állandósítják. Az ő segélyökkel válnak ez alkotásaink külsőleg is kifejezett tényekké, tehát oly tárgyakká, melyek a természettudományokéhoz hasonlóan — lehetővé teszik a bonczolást, a kísérletezést, az összehasonlítást, az egytetemesítést s ez úton az igazság megközelítését, minden tudománynak egyedüli czélpontját.

Nyilván látni való azonban, hogy a gyakorlati egyének nem kötik le végleg e nagy alkotásokat; elhullnak s helyökbe más új nemzedék lép ugyanazon alkotások megőrzése és továbbképzésére. Maga az egyéni élettartam belejátszik intézményeink alakulásába. Ha hosszabbra nyúlnék az emberi élet középidéje, mint jelenben, valószínűen lassúbb lenne intézményeink változása, viszont rövidebb élettartam mellett rohamosabb. Az egyszerű korkülönbség átlagos szabályul szolgál a közéletben tapasztalható conservatív és radicalis elemek előállítására. Ez ellentéteknek nyilván nagy alkotásainkra vonatkozással van értelme, s pártokká képződve ez alkotások és intézményeik nevében vívják csatájukat, melynek szünetei az intézmények fokenkénti tovább fejlődését, egyes nemzetek körében tekintve: emelkedését vagy hanyatlását képezik. Maga az összesség, az emberiség mindig halad s haladását nagy intézményeinknek harmoniája jelzi.

E haladás útja a történelem. A történelem éltető magva, tehát megint a többször mondott emberiségi nagy alkotásainkban keresendő. Ime! gyakorlati embereinktől megint ide tértünk meg, az eseményeket vezérlő, tisztán emberiségi alkotásokhoz, melyek átnyúlnak múltba s jövőbe. A történelem alapján közelíthető meg a természettudományok jelszava: *savoir c'est prévoir*. E szempontból tekintve az emberiség életét, szintén eltűnik az egyéni lét, el az egyes ember jelentősége, alkotásaink nagy, szintén örökké tartó dolgaival szemben. A mi belőle megmarad, nem más, mint részvétének foka a műalkotásban, államban, egyházban, iskolában. A történetek ez egyéni jelleme nem engedi meg a szorosabb értelemben vett természettudományi módszert, a viszonyok kutatásának kizárólagos alkalmazását, noha jelentőségét itt még inkább be kell ismernem, mint főntebb elősorolt nagy alkotásainkban.

Ime a történelemben egy oly csomóponthoz jutánk, melyben ter-

mészet és emberiség, elmélet és alkotás összeforrt. A történelem, korunk e második, a physikánál semmivel sem jelentéktelenebb uralkodó tudománya határozottan philosophiai jellemet mutat, különbet, mint az egyoldalú természettudományi világnézet. Hogy a philosoph okvetlenül jó történetiró volna, azt nem merem állítani; de azt igen, hogy a jó történetirónak okvetlen philosophnak kell lennie, mi alatt nem értek mást, mint: a tényeknek, a természetieknek úgy, mint az emberiségieknek egy értelemből áttekintését s reproductióját. Az idők folyamatát állítja meg egy percze a hivatott történész, addig, míg kortársait magához emeli s múltba, jövőbe látni megtanítja. A philosophia *második feladata* a történet.

Szólni akarok végül a philosophia speciális, vagy mint köznyelven hívják: szakfeladatáról. Bármily idegenül hangozzék bár, hogy a philosophia egyéb szakok, tudniillik a természettudományok, a művészetek, az állam és egyház tudománya s a paedagogia mellett külön feladattal is bírjon, a köztudat, mely a philosophia létjogát csak e feltétel mellett hajlandó beismerni, valamint saját meggyőződése kedvéért át kell térnem e kényes kérdés tárgyalására is. A nehézséget egyébként nem maga a tárgy, hanem philosophjaink ismert előadási módja s tán problémáik félszogsége okozza.

Nem bíráló szándékkal fogtam azonban tárgyamhoz, hanem feladataimnak, melyeket tudniillik a philosophiáénak tartok, tőlem telhető világos kitűzése és előadására. Ez munkám czélpontja.

Philosophiai szaktárgyat kívánnak tőlem. Jó, elfogadom a felhívást. Tehát más szaktárgya lesz a természettudósnak, t. i. a tőlünk függetlennek tartott természet, melynek viszonyait vizsgálja s törvényeit megállapítja; más a lingvistának, az aesthetiknsnak, a jogásznak, theologusnak, paedagogusnak, sőt más a történésznek. Elég az hozzá, hogy imezek mindegyike mint vizsgáló és rendszerező lép a tőle külön állónak mondott tárgy elé. Ez uton a tárgy többé-kevésbé át lesz vizsgálva s rendszerezve s megfelelő tudományaik kiegészítve. E munka folyamán tehát minden el lesz végezve, a mennyiben t. i. a körülmények megengedik a tárgy megismerésében, egy marad csupán tárgyalatlanul és megismeretlenül, tudniillik a vizsgáló maga, a tanulmányozás alanya. Azt csak nem fogjuk kétségbe vonni, hogy e második tényezőnek az alanynak van legalább is olyan jelentősége a tudományban, mint volt a vizsgálat tárgyának. Ha tehát szaktárgyat kívánnak tőlem a philosophia számára, mért ne jelölhetném meg ilyenül a vizsgálódás

minden mástól elhanyagolt felét: az alanyt? A szaktudósok nevében mondom, hogy az ismerés ténye van olyan szilárd, mint akár melyik üzlet. Es ha az ismerés ténye adva van, mért ne lehetne jogosult az ismerés elméletének keresése? Nos épen ezen ismerés elméletének megoldásában találok a philosophia legvégső, vagy ha a kifejezés jobban tetszik: szakfeladatát. Ez, idáig csak tiszta beszéd s remélhetőleg olyan, melynek tárgyától a létjog meg nem tagadható. A philosophia létjoga, következőkép jövője, van tehát legalább is oly szilárd, mint bármelyik más tudományé, feladata levén az ismeret elméletének megállapítása.

Ez eredménynyel nem akarok azonban itt megelégedni, sőt becsúgyamnak tartom rámutatni azon kérdések és problémák értékére, melyek a feladattal szoros összefüggésben vannak, aztán, hogy némi világot vessek amaz útra, melyen e philosophiai feladat tisztázása megindult. Megindítója tagadhatatlanul Kant volt, kiről már egyszer emlékeztem ez értekezés folyamán. Híres könyve a «Kritik der reinen Vernunft» második kiadása előbeszédében tárgyunkra vonatkozólag így ír: «Eddig úgy vették, hogy ismereteinknek kell a tárgyakhoz idomulni; e feltétel mellett minden kísérletnek, mely a priori akar valamit mondani az észről, mely ismeretünket ez irányban akarja tágítani, okvetlenül meg kell hiúsulni. Kísértsük meg hát egyszer, nem megyünk-e messzebb a metaphysika feladványában, ha felteszszük, hogy a tárgyak alkalmazkodnak ismeretünkhöz. Ez úton okvetlenül hamarabb belátható a tárgyak felől való a priori ismeretszerzésnek lehetősége». E fordulat kecségtetővé tételére hivatkozik Kopernik példájára, ki szintén a problema megfordításával, földközpontiból napközpontira téréssel aratta sikereit a csillagásztudományban.

Kantnak szintúgy megvannak sikerei a bölcsészettudományban. A megismerés alanya nem lehet merőben tabula rasa, melyre a külbenyomások tetszés szerint írják föl ábrázatjukat, — mint azt Locke tanította; több a megismerés alanya átöröklött tehetségek személyesítőjénél, mint azt a jelen kor physiologiai elmélete tanítja; van, kell benne lenni bizonyos önállóságnak az általa befogadott tárgyak felé, valami oly határozottságnak, mely a tárgyakból nemcsak elfogad valamit, de az elfogadáshoz hozzá is járul valamivel, ha ugyan minden őismeret az alany és tárgyainak összehatásából keletkezik.

Kant hát, mikor az ismeret e kétoldalúságát belátta, nyilván elfoglalta azt az álláspontot, mely az ismeret értékében, az általánosság

és szükségképeniségben határozottan az alanyra fekteti a súlyt, illetve azon határozottságokra, melyekkel az ismerés alanya a tárgyaktól, mint állítja, sőt vitatja — függetlenül bir. Tökéletes hasonmása a természettudományi elméleteknek. Ezek is azt állítják, hogy a természet független és önálló az embertől s tőle függ minden szilárd ismeret. Kant is azt állítja, hogy az ismerés alanya független és önálló tárgyaitól, de az ismeret általánossága és szükségképenisége kizárólag az alanytól függ. — Vajjon nem a középúton lesz-e az igazság?

Lássuk hát, hova jutott Kant útján a philosophia. Azt már tudjuk, hogy a vizsgálódás alanyát, vagy mint ő nevezi: az ész, minden tapasztalatot megelőző, önálló határozottságokkal bírónak tartja. Agyafúrt dialektikával ki is okoskodja, hogy az ész a priori határozottságai, melyekhez hát a tárgyaknak, bárminéműek legyenek is azok, semmi szava: a tér, meg az idő, meg a kategoriák. A két első alapján, tehát minden tapasztalástól függetlenül jön létre, a kategoriák alapján, ha tudniillik ezek semmi tapasztalásra nem vonatkoznak, hanem úgyszólván az ész őket csak egymásközt, mint malom köveket, melyek közé mag nem vegyül, örli, születtek meg az ideák. Ez ideáknak semmi valóság meg nem felel. Lélek, világ, Isten, — ily ideák, a magára, illetve kategoriára vonatkozó ész szülöttei s mint mondja végzete az emberiségnek, hogy ez ideákat folytonosan újonnan szülje, noha folytonos csalódásnál egyébre soha nem megy velök. S végül a kategoriák, számszerint tizenketten, ha a tapasztalásra vonatkoznának, vagyis a tér és idő formái közt megjelenő tünetenyekre, akkor jön létre a tudomány, s pedig lényegében a természettudomány. Más tudományt, vagy még tán a philosophiát, nem is ismer az agyafúrt bölcselelő.

Ebben a philosophiai rendszerben — hiába hívja szerzője csak kritikának — látni való, semmi helye a mi tényeinknek, minők az iskola, az egyház, az állam, a művészetek. Maguk a természettudományok útja oly pedans korlátok közé van szorítva, melynek párja még alig akadt a tudományok történetében. Kellő méltatásra csupán a matematika talál. Mi az oka mégis, hogy e professor philosophiae lett oly nagy hatással a korra, hogy szintén hozzánk felér? Mi az oka, hogy még ma is, s ime magam is, Kanthoz térünk vissza, mikor a philosophia föladatát szabatosan kitzüni akarjuk?

Nyilvánvaló az ok. Az a szemernyi igazság lel első sorban benne a Kant-féle felfogásban alkalmazást, hogy a megismerésben a tár-

gyak mellett egyenjogú tényező az ismerő alany. E tételt rendíthetetlennek kell tartani mindannak, a ki csak egyszer is gondolt a megismerés lefolyására. Viszont akkor vált félszeggé ez álláspont, maga a mester kezeiben, mikor ez alanyt, a megismerő ész, merőben függetleníté tárgyaitól, vagy mint Kant mondja: «A tiszta ész oly egység, mely a saját természetéből felmerülhető bármely kérdésre kielégítő feleletet ad, vagy ha nem adna, bátran elhajítható, mert ez esetben a többiek megoldására sem lehet bizonyossággal használni». Volt esze a philosophnak, hogy vadonatúj fölfedezését a «tiszta ész» nem hajította el, sőt rajta volt, hogy a tiszta ész pedans formájára alakítsa át a világot, törve, zúzva maga körül mindent, végre önmagát is, mint ennek szomorú jele a «Kritik der praktischen Vernunft»-ban megtalálható.

Kivül esik feladatomon a Kant óta történetek rendszeres ismertetése. E helyett szívesebben fordulok amaz út vázolásához, mely a dolog természete szerint a philosophiára vár.

Mindig mondom, hogy a megismerés elméletét kell megszerkeszteni a philosophiának. A megismerés tárgya mindig bizonyos tényekben áll, melyeknek felismerő, tehát tárgyával egyenjogú tényezője az alany. E kettőnek összehatásából állottak elő ama közös határozottságok, melyeket Kant keresett, s melyeket egyoldalúlag csak az alany sajátjainak mutatott be. Innen félszége. Az ő útján az alany — tárgy érintkezési pontjai, ama semleges pontok, vagy jobban mondva erők, melyekben agyunk s a külvilág találkozik — felfedezhetők nem voltak. Pedig épen e közös s kétségkívül az emberi agyban állandó határozottságot nyert s az átöröklés folytán megszilárdult alakzatok s erők, a megismerés s egyúttal alkotás rugói azok, melyek egyenkint tárgyalásra s aztán rendszerbe szedésre várnak. Kant ilyet csak kettőt tudott elég határozottan kimutatni, a tért és az időt. Rendszeréhez méltón abban is tulzott, mikor a «szemlélés szükségképeni feltételei» emészt-hetetlen czímen őket kizárólag az alany sajátjainak mutatta be: Ép oly alaposan, mint Kant tette, ki lehetne mutatni, hogy e formák úgy fejlődnek ki az öntudatban. Guyau egyik szellemes francia philosoph meg is tette a kísérletet. Bizonyos csak az, hogy mindkettejük, tudniillik a tér és idő, épen annyira tartozik a külvilágra, mint agyunkra, tehát épen e czímen azon semleges pontok közé tartozik, melynek határai közt a megismerés végbe megy. De vannak ilyen közös érintkezési pontok alany és tárgy között nagyobb számmal. Hogy melyek azok? Az épen nézetem szerint a jövő philosophiájának dolga, hogy kimu-

tassa. Ez úton a várható eredmény a tárgy s az alany, a kültények s a vizsgáló agy oly compromissumában álland, mely — elméletben legalább — ez ellentéteket kibékíti. Ez állásponton, mely a megismerés, sőt az alkotást határozottan a mi agyunkba tereli, határozott túlsúlyt nyer az ember fölénye. E fölényt hirdeti már is, kiképzett philosophiai rendszer nélkül minden számbavehető tárgy; azt hirdetik iskoláink, azt egyházunk, azt államunk, azt művészetünk, azt nyelvünk, sőt azt természettudományunk. E fölényt az emberiség csak oly erők birtokában vívhatta ki, melyeknek rajta kívül sehol sincs párja. Ez erők amaz érintkezési pontok, melyekben alany és tárgy találkozik.

Joggal hívom azonban minden közönséges természeti erő fölött álló erőnek, s nem csupán passiv természetű kategoriának, mint Kant tette. Ily erők részletes ismeretében kétségkívül más alakot öltnek a szabadság, a determinismus és indifferentismus vitái; tisztább belátást nyerünk az erkölcs, az állami élet mozgató rugóiba; a mainál öntudatosabbat az iskola, a művészet alkotásaiba. — Ezek azok a nagy érdekek, melyekről mondám, hogy a philosophia legfőbb problémájához fűződnek.

Értekezésem elején súlyt fektettem arra, mi képezi a természet-tudományok, a műalkotás, az állam, az egyház, az iskola alkotó elemét s úgy találtam, hogy az elmélet, meg a szép, meg a jó. Most, a mikor ez elemek mind megannyi alkotó szálak összefutnak amaz érintkezési pontokban, melyek az emberi agyban az alany — tárgy megválásának határait s egyúttal ama központokat képezik, melyekből szőjjük minden dicsőségünknek kelméjét, talán szavat adhatnék az e tényezőket kultiváló philosophia alkotó elemének. A szó magában kevés értékű, ha t. i. meg nem szokjuk egyértelemben használását. A kívánt egyértelműség nincs ugyan még meg e tekintetben, de nyilván láthatólag fokról fokra halad. A physikus, ki szintén nem tagadja az emberi erő fölényét, melyről szólok, egyszerűen természetnek, vagy legjobb esetben emberi természetnek hívja. A költő hasonlókép gyakran természetnek vagy a természet égi másának hívja, mint e sorokban:

Nem a természet, annak égi mása
Lesz a mitől függ a költő varázsa.
E hűtlen hűség, mely szebbít, nagyít,
Ez alkonysugár, mely az árnyakat,
E köd, mely nőteti a tárgyakat,

E fénytörődés átlátszó habon,
E **zöld** erős lég egy májusi napon,
Ez önmagánál szebb, dicsőbb természet . . .
Egyszóval a költészet . . .

A mit a költő a természet égi mása czímén magának vindicál, azt az emberiség prózaibb, de alkotásai valamennyiére kiterjedő szava, rég szellemnek hívja.

Ez erőnek, az ember szellemi erejének feldolgozása s egy megállható rendszerben felmutatása lesz a philosophia végfeladata, hiszen alkotó eleme épen a szellemben van.

Szentmiklóssi A.